

Juraj Zajonc

Etnološki institut Slovačke akademije znanosti
Bratislava
Slovačka republika
zjj@post.sk

UDK 391:677](437.6)

677.02:39](437.6)

Izvorni znanstveni rad/Original scientific paper
Priljeno/Recieved: 11.07.2002.

Tradicionalni načini pripreme osnove u Slovačkoj

U radu se prate promjene postupaka snovanja osnove, početne faze u tehnološkom postupku tkanja, na temelju podataka zabilježenih od kraja 19. stoljeća na području Slovačke. Na primjeru tradicionalne izrade tkanina analiziraju se poneki problemi razvitka i međusobnih utjecaja domaćeg i zanatskog tkanja.

Ključne riječi: tkanje, tekstilno rukotvorstvo, tekstilne tehnike, snovanje osnove tkanja, Slovačka

1. Uvod

Tekstilne tehnike i tehnologija tkanja, kao bitne vještine tradicionalnog tekstilnog rukotvorstva, odraz su bogatstva različitih spoznaja i praktičnih iskustava koje često potječu iz različitih razdoblja ili kulturnih sredina. Zato je pri traženju odgovora na pitanja o razvoju i obilježjima tradicionalne tekstilne kulture određene zajednice ili područja uputno početi upravo njihovim istraživanjem. Dok se tekstil¹ izrađuje i koristi u određenoj kulturnoj sredini, svojim izgledom i značajem ponajprije je povezan s tim područjem. U načinu izrade često su sadržana mnoga obilježja koja omogućavaju otkrivanje ne samo podrijetla pojedine tehnike, već i druge elemente tekstilne kulture uopće.

¹ Izrazom *tekstil* obuhvaćeni su svi predmeti izrađeni od tekstila s određenom namjenom u kulturi (npr., odjevni tekstil, obredni tekstil). Tekstili tvore dio *tekstila* koji shvaćam kao šire, općenito označavanje tekstilnih sirovina (vlakno, pređa) i od njih izradene proizvode (filc, pređa, pleteni, tkani, vezeni tekstil). Dok je kod proučavanja tekstila polazište tekstilna tehnika kojom je bio izrađen (filcanje, pređenje, pletenje, tkanje, vezenje), osnovnim aspektom proučavanja ponajprije je njegova funkcija.

Snovanje je polazna faza svih oblika i načina tkanja. Njime se dobiva osnova - organizirani skup paralelnih niti. To je zajedničko za više tradicionalnih tehnika proizvodnje tekstila: za neke vrste pletenja² i vezivanja³ te za sve načine tkanja. Temeljni način pripreme osnove za tkanje bio je namotavanje niti između dviju čvrstih točaka. Kod pripreme osnove na snovaljkama, to su bile dvije suprotne strane (donja i gornja) ruba snovaljke (Marková, 1957: 53). Osnova za tkanje vrpce na pločicama izrađivala se pomoću klinova učvršćenih na užem kraju daske (Marková, 1966: 60). Osnova za vrpce tkane na daščici (zване i cigánske tkańice - *cigánske vrpce*⁴ ili hačniki - *kukičavci*) pripremala se između dviju stolica, vrata i stola, klinova ograde (Ralbovská, 1965: 2-3), na vratašcima koja su bila dijelom ograde (Zajonc, 1993: 418), na granama drveta ili pomoću vlastita tijela (Marková, 1976: 175).

Slično kao kod uskih tkanina (vrpce tkane na daščici ili na pločicama), i pripremanje osnove za tkanje na vodoravnim tkalačkim stanovima, koje je temom ovog rada, temelji se na namotavanju niti između dvaju drvenih kolaca ili klinova. Udaljenost klinova određivala je dužinu buduće osnove, a broj niti namotanih na klinove određivao je njezinu širinu.⁵ Zbog toga je snovanje bilo najvažnija faza tehnološkog postupka tkanja jer se njime određivala dimenzija buduće tkanine. S time je bio povezan sustav mjera širine i dužine koje su se koristile kod pripremanja osnove, čiji je razvoj usko povezan s razvojem načina pripremanja osnove.⁶ Kod snovanja osnove na jednoj su se strani niti prebirale i polagale oko tri klina. Tako razdijeljene, tvorile su nitni križ koji određuje redosljed uvođenja niti u listove. Na drugom kraju osnove niti skupljene u pramen polagale su se oko dva klina, što je olakšavalo kasnije polaganje u grabljice i prijenos na osnovin valjak tkalačkog stana.⁷ Namatanjem niti između tih dvaju sustava klinova završavala je prva faza pripreme osnove. Nakon toga, slijedilo je skidanje osnove sa sustava klinova (ili s uređaja za pripremanje osnove, koji su bili njegov dio) i njezino navijanje na tkalački stan.⁸

2. Sadašnje stanje istraživanja: metoda obrade i ciljevi rada

Opisani način pripremanja osnove bio je karakterističan ne samo za vještine tekstilnog rukotvorstva (tradicionalnu tekstilnu kulturu) Slovačke i Srednje Europe, već, u glavnim crtama, i za izvaneuropsku kulturu.⁹

² S unaprijed pripremljenom osnovom radi se kod tehnika pletenja iz skupa niti: ukoso pletenje prstima bez pribora i prepletanje na tkalačkom stanu.

³ Kod vezivanja (čvoranja) radi se o vezivanju više niti poznatih kao makrame.

⁴ Izrazi narječja navedeni kurzivom zapisani su jednostavnijom fonetskom transkripcijom.

⁵ Vidjeti bilješku 24.

⁶ Mjere širine i dužine osnove i buduće tkanine koje se koriste na području Slovačke tvore nekoliko sustava, čiji karakter, razvoj i uzajamni odnosi nisu još bili kompleksnije obrađeni. S obzirom na širinu ove problematike, njome se u ovom radu ne bavim.

⁷ Ovakvo križanje jedne ili više niti nije bilo primjenjivano kod svih načina snovanja.

⁸ Ovom se fazom ne bavim u radu.

⁹ Vidjeti, npr., Picton-Mack, 1991. ili Gillow-Barnard, 1991.

Načini pripremanja osnove u Slovačkoj bili su, usprkos njihovu ključnom položaju u tehnologiji tkanja, na rubu interesa etnografije.¹⁰ U stručnim i popularno-znanstvenim publikacijama i priložima može se već od kraja 19. stoljeća naći mnogo različitih podataka o snovanju - od napomena o nazivima sprava pa do cjelovitih opisa priprema osnove. *Slovački narodni tekstil* (Pranda, 1957) prva je monografija o tradicijskim tekstilnim tehnikama i tekstilu. Sadržava podatke o pripremi osnove kod tkanja na snovaljkama (Marková, 1957a: 89), a opis snovanja naveden je u poglavlju o tkaninama. On pak ne navodi spoznaje iz cijelog područja Slovačke već samo iz Šariša (Bartošová, 1957).¹¹ Prvi cjelovit pogled na tradicionalne načine snovanja omogućava poglavlje u publikaciji *Slovačke narodne tkanine* (Marková, 1976: 30-32) koje proizlazi iz saznanja do kojih je došla autorica istraživanjima na terenu u razdoblju 1939.-1967. (vidjeti bilješku 11). Dopunjene i konkretnije podatke iz više slovačkih lokaliteta sadrži rad Izrada sukna za košulje u Slovačkoj (Marková, 1982). Kompleksno, ali u sažetom pregledu, snovanje je pod istoimenom natuknicom obrađeno u *Enciklopediji narodne kulture Slovačke* (Rybáriková-Zajonc, 1995b).¹² Isto tako, dokumenti pohranjeni u arhivima ustanova koje se bave proučavanjem tradicionalne kulture na području Slovačke sadrže mnogo informacija o snovanju.

Sintetizirajući pogled na načine snovanja u Slovačkoj pokušao sam, na osnovi podataka iz spomenutih publikacija i arhivskih izvora koje sam djelomično dopunio istraživanjem provedenim na terenu (Zajonc, 1984, 1992, 1992a),¹³ dati u kandidacijskoj disertaciji *Neke mogućnosti primjene računalne tehnologije u etnološkom znanstveno-istraživačkom procesu u Slovačkoj (s primjerima iz tekstilne kulture)* (Zajonc, 1996).¹⁴ Baza podataka na kojoj je disertacija temeljena sadržavala je 360 zapisa o snovanju sa 129 lokaliteta na području Slovačke.¹⁵ Zapisi su nastajale tijekom 1920.-1992., a

¹⁰ Snovanje, nažalost, nije bilo uključeno niti među teme proučavane i obrađivane u kartografskom djelu *Etnografski atlas Slovačke* (1990), Bratislava, Veda.

¹¹ Navodi to Marková, E. (1962): Vranovské tkanine. Prilog tehnologiji, u: *Zbornik Slovačkog narodnog muzeja*, 56, Etnografija 3, s. 99-116.

¹² Ova natuknica kao i natuknice o alatima i spravama korištenim za snovanje ponajprije pružaju podatke o pripremi osnove na pokretnoj snovaljci, što je uvjetovano sadržajem izvora. Uz to, vidjeti i bilješku 60.

¹³ Terenska istraživanja vezana uz ovu problematiku provodio sam u okolici Trenčína (sela *Motešice, Trenčianske Mitice*), Nove Bane (*Malá Lehota*) [grada pohranjena u privatnom arhivu J. Z.], u okolici Zvolena (sela *Babiná, Michalková, Kráľová - gradski dio Zvolena*) i Trebišova (sela *Nižný Žipov, Veľaty, Veľká Trňa, Veľké Ozorovce*) [izvještaji o istraživanjima pohranjeni u Arhivu tekstova Znanstvenih arhiva Etnološkog instituta: SAZ].

¹⁴ Snovanje, kao element tradicionalne tekstilne kulture Slovačke, ovdje sam koristio za demonstraciju mogućnosti primjene računarske tehnike pri sekundarnoj obradi podataka u baze podataka i u odlučujućoj fazi znanstveno-istraživačkog procesa korištenja statističko-kvantitativnih metoda. Vidjeti: Zajonc, 1996: 134-191.

¹⁵ Kod jednoznačne identifikacije lokaliteta polazio sam od područnog sustava župa koji je vriedio na području Slovačke 1867.-1922. godine. Podaci (broj = broj lokaliteta iz kojih su dobiveni podaci; pripadnost lokaliteta i područja određenoj župi vidjeti u dodatku na kraju ovog rada) prikupljeni su iz sljedećih župa: Bratislavská župa - 4, Nitrianska župa - 9,

sadržavali su podatke koji se odnose na razdoblje 1880.-1992.¹⁶ Osnovom za klasifikaciju načina snovanja i polazištem za označivanje njihovih genetskih veza bila je baza podataka koja sadrži 122 zapisa. U njoj su bili obrađeni zapisi, čija je cjelovitost omogućila kompleksnu rekonstrukciju svakoga konkretnog načina snovanja. Pri klasifikaciji načina snovanja pošao sam od analize sustava elemenata tehnološkog postupka snovanja, a dobivene podatke dalje obradio statističko-kvantifikacijskim metodama.¹⁷

Rezultati obrade i njihova interpretacija u disertaciji tvore osnovu ovog rada,¹⁸ čiji je cilj omogućiti kompleksan pregled tradicionalnih načina pripreme osnove u domaćoj i zanatskoj proizvodnji tkanina u Slovačkoj, upozoriti na njihove razvojne veze i stvoriti osnovni sustav nazivlja koji će omogućiti precizno, jednoznačno označivanje načina pripreme osnove, korištenih alata i sprava.

2.1. Oblici organizacije izrade tkanina

Krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća proizvodnja tkanina na području Slovačke odvijala se u okviru domaćinstava i zanatskih radionica. U oba se slučaja proizvodilo platno (od lana, konoplje i pamuka) i sukno (od vune), pri čemu su se tkanjem u domaćinstvima bavile žene a zanatskim tkanjem muškarci. Linija mjesta Myjava-Trenčín-Nitra-Nové Zámky dijelila je zanatsko muško tkanje na zapadu od domaćega ženskog tkanja (Marková, 1976: 131) tkanina od biljne pređe koje je bilo rašireno po srednjoj i istočnoj Slovačkoj, pri čemu se do razdoblja 1940.-1950. na više lokaliteta (Prievidza, Nitrianske Pravno, Klenovec i dr.) zadržala i zanatska proizvodnja sukna (EAS, 1990: 28, karta 29). U istočnoj Slovačkoj su se još početkom 20. stoljeća specijalizirali zanatski proizvođači za tkanje čupavaca - vunjenih tkanina s vlasima (runom). Prestanak zanatske izrade tkanina od polovice 20. stoljeća bio je posljedicom društvenih promjena, koje su vodile i do promjena načina života seoskog stanovništva. Domaće tkanje, koje je gubilo značaj kao izvor tkanina za vlastitu upotrebu, preusmjerilo se ponajprije na proizvodnju korisnih - dekorativnih tkanina, koje su se proizvodile u velikoj mjeri u okviru organizirane

Komárňanska župa - 1, Trenčianska župa - 12, Tekovska župa - 3, Hontianska župa - 4, Turčianska župa - 1, Zvolenska župa - 13, Liptovska župa -1, Oravska župa - 1, Novohradská župa - 4, Gemersko-malohontská župa - 18, Spišská župa - 31, Šarišská župa - 10, Zemplínska župa - 15, Užska župa - 2. U bazu podataka nisu bili uvršteni podaci iz bivše Rábske, Ostrihomske i Abovsko-turnianske župe. Dostupni su mi bili podaci iz 6 lokaliteta nastanjenih Slovacima izvan područja Slovačke, koje nisam koristio u ovom radu.

¹⁶ Potpun popis dokumenata iz kojih sam crpio podatke o snovanju naveden je u kandidacijskoj disertaciji (Zajonc, 1996: 234-257).

¹⁷ Za obradu podataka u obliku grafikona, koji su bili osnovom za tvorbu klasifikacije načina pripreme osnove, koristio sam prosječnu metodu i metodu minimalnog raspona, koje spadaju u skupinu numeričkih multivarijacijskih metoda skupne analize (*cluster analysis*).

¹⁸ Kod pisanja teksta neke sam zaključke i interpretacije ispravio na osnovi usporedbe s literaturom i građom iz europskih i izvan europskih zemalja.

domaće narodne radinosti. Njenim dijelom postali su i neki specijalizirani, ispočetka zanatski oblici tkalačke izrade (npr., izrada čupavaca).

I kod pripreme osnove, sve vrste tkanina i oblici njihove izrade bili su s tehnološkog gledišta povezani s određenom praksom i znanjima. Zanatski proizvođači tkanina, bez obzira na to jesu li radili u gradovima ili u selima, bili su povezani sa stanovnicima sela ponajprije kao s kupcima svojih proizvoda. S gledišta ovog rada, važna je pak činjenica da su zanatski tkalci, premda u manjem broju, pružali domaćim proizvođačima na selu i neke specifične usluge, koje su kasnije i utjecale na domaću proizvodnju tkanina, ponajprije uvođenjem tehnoloških inovacija. Tako se, npr., tkanje u Dolnoj Súči može označiti kao domaća proizvodnja sa zanatskim utjecajem upravo u fazi snovanja, zato što su osnovu za tkanje ženama pripremali domaći zanatski tkalci (Podolák, 1952: 296, 307). Način pripreme vunene osnove za čupavce¹⁹ koje je majstor za čupavce iz Michalovaca izrađivao izravno kod naručitelja u okolnim selima razlikovao se od onog kojeg je koristio u svojoj radionici (Staňková, 1953: 6). Navedeni primjeri pokazuju da je praćenje socijalnih odnosa važan element i kod proučavanja geneze tehnoloških postupaka.

2.2. Tradicionalni načini pripreme osnove i njihova razdioba

U domaćoj i zanatskoj proizvodnji tkanina u Slovačkoj priprema osnove označivala se glagolom *snovati*, uz moguća odstupanja u pojedinim narječjima. Ema Marková u knjizi *Slovačke narodne tkanine navodi* "da su do sada u Slovačkoj poznati ovi načini pripreme osnove: priprema osnove na granama drveća, na improviziranoj snovaljci, na zidu, na snovačkom okviru i na kružnoj snovaljci" (Marková, 1976: 30). Osim prvog,²⁰ navedeni su se načini koristili za pripremu osnove kod tkanja na vodoravnim tkalačkim stanovima, ali njihova razdioba nije potpuna i dosljedno sistematizirana.²¹

Budući da skup klinova²² oko kojih se omotavaju i razdjeljuju niti buduće osnove ima ključni značaj u svim načinima pripreme osnove u Slovačkoj, izabrao sam ih i za glavni element u podjeli načina snovanja. Prema njihovu položaju kod snovanja, načini pripreme osnove mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine: (A) *snovanje na okomitim klinovima* i (B) *snovanje na vodoravnim klinovima*. Na osnovi razmjesta i

¹⁹ Konkretno vidjeti u dijelu o snovanju na okomitim klinovima.

²⁰ Radilo se o već spomenutom načinu pripreme osnove za tkanje tkanica (uskih tkanina) na daščici.

²¹ O improviziranom snovanju moglo se raditi i kod snovanja na zidu (podrobnije u dijelu o snovanju na vodoravnim klinovima). U navedenoj raspodjeli nije obuhvaćeno snovanje na okomitim klinovima zataknutim u zemlju (vidjeti u dijelu o snovanju na okomitim klinovima).

²² Klinove smatram glavnim elementom načina snovanja zato što koriste u Europi, Africi i Americi. U Aziji je poznat i drugi način snovanja - namotavanje svih niti osnove koje izlaze iz mnoštva kalema na vodoravan valjak (Singer-Holmyard-Hall-Williams, 1957: 210).

učvršćivanja klinova, njihova stavljanja u samostalnu spravu za pripremu osnove i prema obilježjima te sprave, moguća je daljnja podjela tradicionalnih načina pripreme osnove na području Slovačke kako slijedi:

A. Snovanje na okomitim klinovima:

A.a. *Snovanje na klinovima zataknutim u zemlju*

A.b. *Snovanje na dasci*

B. Snovanje na vodoravnim klinovima:

B.a. *Snovanje na zidu*

B.b. *Snovanje na okomitom okviru*

C. Snovanje na kružnoj (krilnoj) pokretnoj snovaljci

U navedenoj podjeli vide se glavne razvojne crte načina snovanja, koje su se naslanjale jedna na drugu, a njihovi elementi prožimali. Tako je nastao specifičan kompleks načina pripreme osnove, koji se često različito bilježe u istom lokalitetu. Alati i sprave koji su služili za pripremu osnove često u konstrukcijskim detaljima, u načinu upotrebe ili u nazivima sadrže informacije iz prošlih etapa njihova razvoja u određenom lokalitetu ili kraju. Izdvajanje snovanja na kružnoj pokretnoj snovaljci u samostalnu skupinu proizlazi iz dviju činjenica: s obzirom na glavni element razvrstavanja načina pripremanja osnove mogu se u nekim lokalitetima ili krajevima naći klinovi postavljeni okomito i vodoravno na snovaljci²³ koja je, za razliku od ostalih sprava za snovanje, pokretna.

A. Snovanje na okomitim klinovima

U građi s područja Slovačke pojavila su se dva oblika učvršćivanja okomitih klinova, iz čega su proizašla i dva načina snovanja: (A.a.) snovanje na klinovima zataknutim u zemlju i (A.b.) snovanje na dasci.

Način pripreme osnove na klinovima zataknutim u zemlju, kojeg su poznavali još stanovnici starog Egipta (Singer-Holmyard-Hall-Williams, 1957: 209), može se zajedno sa snovanjem na zidu smatrati najstarijom metodom pripreme osnove (Moszyński, 1967: 472). To je jedini način snovanja na otvorenom, jer se kod ostalih načina osnova mogla pripremati kako na otvorenom tako i u zatvorenom prostoru.

Klinove zabijene u zemlju i postavljene u dva reda ispred sebe koristio je majstor za čupavce iz Michalovca za pripremu osnove od vunene pređe²⁴ za tkanje čupavaca.

²³ Podrobnije vidjeti u dijelu o snovanju na pokretnoj kružnoj snovaljci, te osobito bilješku 68.

²⁴ Kod snovanja na spravi koju tvore dva usporedna reda klinova (bez obzira jesu li bili u okomitom ili vodoravnom položaju), niti buduće osnove počele su se namotavati od prvoga gornjeg klina u jednom od redova. Pored njega, još je bio jedan ili dva klina, na kojima se stvarao nitni križ. Od ove skupine klinova niti su usmjeravane prema prvom klinu drugog (suprotnog) reda, otamo prema drugom klinu u prvom redu i potom prema drugom klinu u drugom redu. Na taj su se način niti postupno i naizmjenice namotavale oko klinova. Njihov je broj bio određen dužinom buduće osnove. Dužina niti od klinova prema klinu

Taj je način koristio kada je radio kod seljaka kojemu je čupavac bio namijenjen. U radionici je pak pripremao osnovu na okomitom okviru za snovanje (Staňková, 1953: 6). To je jedini podatak o korištenju klinova zabijenih u zemlju, a primjer je korištenja jednostavnog i, može se reći, arhaičnog načina pripremanja osnove. Njegovo korištenje od strane zanatskog tkalca i način razvrstavanja klinova, koji proizlazi iz njihova položaja na okomitom okviru za snovanje, pokazuje da se radi o pojednostavljenu improviziranom načinu pripremanja osnove na okviru za snovanje.²⁵ Ovdje se, znači, ne radi o razvijenom obliku snovanja na okomitim klinovima zataknutim u zemlju u jednom pravcu, prema kojem se dva klina nalaze na jednom kraju (na njima se radio križ od niti), a treći na drugom kraju, na udaljenosti koja određuje dužinu cijele osnove. Oko njega su se niti okretale i vraćale nazad. Ovaj je način poznat, npr., na Balkanu (Radauš- Ribarić - Rihtman-Auguštin, 1988: 31, 85) i u Africi (Picton-Mack 1991: 58), ali nije bio zabilježen u Slovačkoj.

Jedinstven je i podatak o korištenju daske s utaknutim drvenim klinovima, koja je pri snovanju postavljena na zemlju, a potječe iz sela Dolný Badín. Kod omatanja niti oko klinova koristila se pređa u klupcima koja se nalazila u posudi. Uz rašireno snovanje na pokretnoj kružnoj snovaljci, ovaj se način snovanja u manjoj mjeri koristio u seoskoj domaćoj proizvodnji tkanina još između Prvoga i Drugog svjetskog rata (Paličková-Pátková, 1988: 176). Dostupni podaci, doduše, ne objašnjavaju kako su klinovi na dasci bili razmješteni,²⁶ ali je jasno da se, u usporedbi s klinovima zataknutim u zemlju, radi o kompleksnijoj spravi koja se mogla prenositi.

Da dasci za snovanje ponekad možemo dodati razne stvari (Birrell, 1959: 49), potvrđuju i podaci iz istočne Slovačke gdje se za snovanje koriste dijelovi namještaja koji imaju noge. U selu Ruský Potok pri domaćem tkanju sukna pripremala se kratka osnova za jedan pokrivač ili komad sukna za hlače (*chološne*) pomoću štapova zataknutih u krevet i klupu s rupama, pri čemu su još koristili i naopako okrenut stol (Marková, 1976: 31; Marková, 1982: 74). U selu Hažín zemlji radnici su se ljeti kada je kišilo ili između pojedinih poslova bavili tkanjem čupavaca. Za pripremu osnove za pojedine komade tih tkanina često su koristili naopako okrenute klupe

pomnožena brojem ovih dužina činila je dužinu cijele osnove. Nakon okretanja na zadnjem klinu niti su se vraćale obratnim smjerom istim putem prema prvom klinu od kojeg su polazile. Ovaj se postupak ponavljao sve dok broj niti u osnovi nije odgovarao traženoj širini buduće tkanine. Osoba koja je pripremala osnovu morala se pomicati, hodati, da bi mogla namotavati niti naizmjenice između klinova u jednom i drugom redu (ovisno o tome je li se radilo o okomitim klinovima zataknutim u zemlju ili dasku ili pak o vodoravnim klinovima u zidu ili u okviru za snovanje). Tablica koja prikazuje pojedine načine snovanja prikazana je u: Birrell, 1959: 49.

²⁵ O zanatskom utjecaju može se raspravljati, npr., i u slučaju lokaliteta Businci (Bugarska): klinovi su zataknuti u zemlju u dva suprotna reda, kod snovanja koristi se odjednom devet niti namotanih na kalemima postavljenim na stalak (Vakarelski, 1969: slika 272). Smještanje klinova u dva reda jedan do drugog kao razvijeni oblik snovanja na klinovima u jednoj liniji potvrđuju podaci s područja bivše Jugoslavije, prema kojima je moglo biti zataknuo u zemlju od tri do dvanaest klinova. Ovaj razvijeni oblik koristio se kada je trebalo nasnovati dužu osnovu (Radauš-Ribarić-Rihtman-Auguštin, 1988: 31).

namotavajući vunenu pređu oko njihovih nogu. Ako su htjeli pripremiti dužu osnovu, onda su naopako okrenute klupe postavili u dvije prostorije a niti vukli kroz otvorena vrata, pri čemu su križ od niti pravili na nogama klupa (Marková, 1964: 88-89). U oba su sela bile poznate i pokretne snovaljke, ali se njihova priprema za snovanje kratke osnove smatrala nepotrebno dugom (Marková, 1976: 31).

Oba podatka, ponajprije prvi, s tehnološkog pogleda predstavljaju prijelazni način između pripreme osnove na okomitim klinovima zataknutim u zemlju i pripreme osnove na dasci za snovanje: klinovi nisu zataknuti u zemlju, već u krevet a istovremeno se za pripremu osnove koriste i noge stola - "klinovi" učvršćeni u dasci stola. S gledišta razvoja snovanja kao elementa tradicionalne kulture, radi se o improviziranim, premda učinkovitim, načinima pripreme osnove kod kojih namještaj dobiva sekundarnu funkciju.²⁷

Prema dostupnim podacima, u navedenim slučajevima snovanja na okomitim klinovima kod domaćeg i zanatskog tkanja radilo se odjednom s jednom ili dvije niti. Snovanjem na okomitim klinovima u Slovačkoj se u prvoj polovici 20. stoljeća većinom pripremala kratka osnova od vune.²⁸ Kod snovanja na okomitom okviru za snovanje i na pokretnoj kružnoj snovaljci to je bio dodatni način pripreme osnove koji se koristio do pedesetih godina 20. stoljeća. Ova skupina postupaka predstavlja najstarije tehnike načina pripreme osnove. Izostanak snovanja na klinovima zataknutima u zemlju u jednom ili dva reda, jedan pored drugog, u domaćem tkanju u Slovačkoj može biti povezana s nedostatkom podataka. Važno je napomenuti da je ovaj način snovanja poznat kod južnih Slavena (Moszyński, 1967: 472).

B. Priprema osnove na vodoravnim klinovima

Priprema osnove na vodoravnim klinovima,²⁹ s obzirom na obilježja sprave, ima više zajedničkih svojstava sa snovanjem na klinovima u okomitom položaju: klinovi su pričvršćeni na neprenosivu podlogu ili na podmetač koji se može prenositi (daska, okvir) i smjestiti u odgovarajući položaj; kod snovanja su sprave nepomične, a pomiče se osoba koja priprema osnovu.³⁰ Suprotan način vrijedi kod snovanja na kružnoj snovaljci, kod kojeg snovač stoji na mjestu.

²⁶ Mogli su biti, npr., po opsegu daske, kako je prikazano na slici iz Gvatemale (Birrell, 1959: 49, slika 20B) i na crtežu u tipološkoj tablici (Birell, 1959j: 50, slika 21/3).

²⁷ Osim na dasku za snovanje, okomiti klinovi mogli su biti učvršćeni i u okvir, pravokutna ili nekoga drugog oblika. U publikaciji *Traditionelle indische Textilien* prikazano je snovanje na vodoravnom okviru za snovanje u obliku slova H; klinovi su učvršćeni na njegova dva paralelna ramena (Gillow-Barnard, 1991: [146]). Na području Slovačke nisam naišao na podatak o vodoravnom okviru za snovanje.

²⁸ Isti je podatak iz područja zemalja bivše Jugoslavije (Radauš-Ribarić-Rihtman-Auguštin, 1988: 31).

²⁹ O tehnološkom postupku vidjeti bilješku 24.

³⁰ U selu Čelovce, za klinove za snovanje pričvršćene u zidu kuće imali su pogodan izraz *snuvadlá behaňie* (Paličková-Pátková, 1988: 176).

B.a. Snovanje na zidu

Snovanje na vodoravnim klinovima učvršćenim na okomitu plohu - najčešće na zidu - bilo je poznato još u starom vijeku. Dokazuje to, npr., glineni model koji prikazuje postupak izrade tkanina, pronađen u Egiptu u grobnici iz 2.500. godine pr. Kr. (Birrell, 1959: 47-48). Budući da su klinovi bili učvršćeni u zidu, ova je metoda, prema literaturi (Lebedeva, 1956: 495; Marková, 1976: 31; Kurilovič, 1981: 54) i sredini u kojoj se pojavila,³¹ označavana kao *snovanje na zidu*.³² Ovakav način snovanja, smatran jednim od najstarijih, prevladavao je kod sjevernih Slavena počevši od Karpata pa sve do Urala (Moszyński, 1967: 472).

Zabilježaka o snovanju na zidu iz područja Slovačke, doduše, više je nego o snovanju na okomitim klinovima. Unatoč tomu, zbog nepotpunih podataka koji su najčešće sačuvani samo u usmenoj predaji, teško je rekonstruirati oblik korištenih sprava i konkretnih načina. Na osnovi sređenih podataka, može se reći da su kod snovanja na zidu klinovi najčešće bili učvršćeni izravno u zid ili u rupe izbušene u tu svrhu u zidu.³³ Manje dokumenata postoji o načinu učvršćivanja klinova u dasku ili gredu pričvršćenu na zid.³⁴

Slikovni dokumenti iz drugih zemalja pokazuju da je broj i razmještaj klinova mogao biti različit. Ako su bila tri klina, postavljali su se u jednoj liniji, a ako ih je bilo više, smješteni su u dva okomita reda.³⁵ Na osnovi podataka iz područja Slovačke, pojavu drugoga navedenog slučaja moguće je odrediti na više lokaliteta. U Dolnoj Porubi veliki su se drveni klinovi zvali čavli, a bili su zataknuti u zidovima sobe u dva okomita reda (Stránská, 1927: 54; Valentová, 1974: 5). Precizniji su podaci o broju klinova iz istočnih slovačkih sela Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana i Zvala, gdje se kod snovanja na zidu koristilo devet ili deset klinova

³¹ U selu Závada ovaj su način nazivali *snovaňie pot s'tenou* (priprema osnove pod zidom) (Paličková, 1973: 27).

³² Shemu snovanja na vodoravnim klinovima na zidu navode: Lebedeva, 1956: 496; Moszyński, 1967: 472, slika 307; Kurilovič, 1981: 54; Čiamporová, 1975a: 22. Dok su u Bjelorusiji (Kurilovič) i kod drugih istočnih Slavena (Lebedeva) klinovi za izradu nitnog križa dolje, na ostalim su slikama gore.

³³ Na klinovima izravno učvršćenim u zidu snovali su u selima Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Starina, Veľká Poľana, Zvala (Čiamporová, 1974: 22; Čiamporová, 1976: 32; Čiamporová, 1975a: 8; Čiamporová, 1975: 10), Suché Brezovo (Kostková, 1950: 9), Čelovce (Paličková-Pátková, 1988: 176), Závada (Paličková, 1973: 27), Dolná Poruba (Stránská, 1927: 54), Babiná (Zajonc, 1992: 22) i Dobrá (Marková, 1960: 4; Marková, 1976: 31).

³⁴ Klinovi učvršćeni u gredice nedvosmisleno su potvrđeni u Maloj Lehoti - selo U Blaškov (vlastito istraživanje, 1992) i u Dolnoj Porubi (Valentová, 1974:5). U Veľkoj Poľani klinovi su bili utaknuti u okomite grede (Marková, 1976: 31; Marková, 1982: 73-74). U velikoj skupini bilježaka nije moguće odrediti način učvršćivanja klinova.

³⁵ Prema podacima s područja bivše Jugoslavije, klinovi u dva paralelna reda (kod snovanja duže osnove) učvršćivali su se u drveni zid, dok je mali broj klinova u jednoj liniji bilo moguće učvrstiti i u zid sagrađen od kamena na suho bez žbuke (npr. u plot) (Radauš-Ribarić-Rihtman-Auguštin, 1988: 31, 86, 87).

(Čiamporová, 1974: 22; Čiamporová, 1975a: 8; Čiamporová, 1976: 32; Marková, 1976: 31; Marková, 1982: 73-74). Jednak broj, dakle pet klinova na svakoj strani, bio je zabilježen i u Uhrovskoj dolini (Paličková, 1977: 189-190). Snovanje na klinovima raspoređenim na zidu u jednom redu za sada se ne može potvrditi sa sigurnošću.³⁶

Za snovanje su se koristili zidovi stambenih i gospodarskih zgrada, i to drvenih i zidanih. O snovanju na zidovima drvenih kuća, pri čemu su se klinovi uglavnom stavljali u grede od ugla do ugla (od kuta do kuta), postoje zapisi iz Male Lehote (selo U Blaškov) (vlastito istraživanje, 1992) i iz Babine (Zajonc, 1992: 22). Snovanje na ganjku koristilo se u Uhrovskoj dolini (Paličková, 1977: 189-190). Iz Horehronia (Staňková, 1969: 385-386), iz Suchého Brezova (Kostková, 1950: 9), Čelovica (Paličková-Pátková, 1988: 176), Trenčianskih Mítica (vlastito istraživanje, oko 1980) i iz Dolne Porube (Stránská, 1927: 54) postoje podaci o snovanju unutar sobe. Vani, na okućnici (u štagljevim), pripremali su osnovu u Babinoj (Zajonc, 1992: 19-20). U Veľkoj Poľani imali su okomite trupce s klinovima učvršćenim na stupovima koji su podržavali krila prednjih i stražnjih vrata štaglja (Marková, 1976: 31; Marková, 1982: 73-74), a u Dolnoj Porubi pripremali su osnovu na klinovima zabijenim u vrata štaglja (Valentová, 1974: 5). Kao *snovalnicu na pelevni* u Starini su označavali klinove učvršćene na vanjskom zidu šupe (Čiamporová, 1975: 10). Snovanje na unutarjoj strani šupe bilo je rašireno u istočnoslovačkim selima Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana, Zvala (Čiamporová, 1974: 22; Čiamporová, 1976: 32; Čiamporová, 1975a: 8). Majstor za čupavce u selu Dobrá koristio je za pripremu osnove klinove nabijene u zid drvenog pčelinjaka (Marková, 1960: 4; Marková, 1976: 31).

Sakupljeni podaci nagovješćuju da se snovanje na zidu koristilo gotovo isključivo u domaćoj proizvodnji tkanina. Jedin, gore navedeni podatak iz sela Dobrá koji se veže uz zanatsko tkanje čupavaca nije dobiven izravnim kazivanjem (Marková, 1960: 4; Marková, 1976: 31) i nije isključeno da se i u ovom slučaju radilo o snovanju na zidu kao alternativnom načinu, slično kao kod već spomenutog načina snovanja na okomitim klinovima zataknutim u zemlju. Jednaki značaj imalo je snovanje na zidu u selu Babiná, gdje su ga koristili samo za pripremu kratke vunene osnove³⁷ (dugačke oko 5 metara) za tkanje pregača (Zajonc, 1992: 22). U svezi s tim, zanimljiv je podatak da su se kod snovanja na zidu mnoge žene znale udružiti i raditi zajedno. Tako je bilo i u spomenutim selima Babiná i Závadke nad Hronom, gdje su zajedno snovale na zidu u velikoj sobi u središtu sela (Staňková, 1969: 385-386).

Osnova na zidu pripremala se od vunene i biljne pređe. Niti su najčešće bile namotane u klupka stavljena u posude ili košare. U selu Uhrovska dolina držali su

³⁶ Većina izvora ne sadrži podatke o broju i razmještaju klinova. Podatak (doduše, ne od izravnih kazivača) koji naznačava razmještaj klinova u jednu liniju potječe iz sela na Horehroniu. U njemu se navodi da se "nekada *snovalo na zidu na dva klina*" (Staňková, 1969: 385). Prema zapisu iz Závade, kod snovanja pod zidom "dva su čavla bila zabijena u zidu na jednoj strani, dva na drugoj a s nitima se hodalo oko njih" (Paličková, 1973: 27).

³⁷ Sličnu izradu kratke ili uske osnove navodi V. Birrell (1959: 48). Piše, da iskusni tkalci pripremaju na klinovima kratku osnovu za tkanje uzoraka tkanina i za vrpce.

biljnu pređu na plahti na hrpici zasipanoj žitom ili u svitku stavljenom u posudu (Paličková, 1977: 189-190).

Odjednom se snovalo s jednom, dvije ili četiri niti, koje su se držale u ruci. U Dolnoj Porubi snovali su s deset niti. Niti su prolazile kroz rupice na snovačoj daščici koja je sprečavala da se niti zapletu (Stránská, 1927: 54; Valentová, 1974: 5). Pojavu snovače daščice kod snovanja na zidu možemo smatrati utjecajem zanatskog tkanja.³⁸

Većina podataka o aktivnom korištenju klinova u zidu veže se uz kraj 19. i početak 20. stoljeća. U Maloj Lehoti (selo U Blaškov) pripremali su osnovu na taj način još nakon Prvoga svjetskog rata (vlastito istraživanje, 1992). U Dolnoj Porubi snovanje na klinovima navedeno je kao jedini način pripreme osnove 1920-ih godina (Stránská, 1927: 54). U razdoblju do kraja 1940-ih godina, kada na tom lokalitetu nestaje tkanje domaćeg sukna i platna od konoplje, uz snovanje na klinovima javlja se i snovanje na pokretnoj snovaljci (Valentová, 1974). U području gornjeg toka rijeke Cirocha u istočnoj Slovačkoj, sa snovanja na klinovima prelazilo se na snovanje pokretnim snovaljkama tijekom 1920.-1930.,³⁹ koje se široko rasprostranilo tek nakon Drugoga svjetskog rata (Čiamporová, 1976: 31-32), ne istisnuvši potpuno upotrebu klinova u zidu.⁴⁰ Pojava snovanja na zidu u Slovačkoj u prvoj polovici 20. stoljeća u skladu je s mišljenjem K. Moszyńskog da je ono nestalo ili nestaje, sačuvavši se još ponegdje u tradiciji između Karpata i Polesja (Moszyński, 1967: 472). U Slovačkoj je ovaj proces bio pod utjecajem izrazitijeg i bržeg prodiranja pokretne snovaljke.

Premda u radu ne posvećujem pažnju problematici mjera korištenih kod snovanja, smatram potrebnim spomenuti mjeru dužine osnove, čiji su naziv i veličina izvedeni iz pripreme osnove na zidu. Radi se o mjeri koja se nazivala *st'ana*,⁴¹ *st'ena*,⁴² *st'ienka*,⁴³ *st'inka*⁴⁴ ili *scenka*⁴⁵ (zid, zidić), a bila je poznata i izvan područja Slovačke u drugim jezicima (Lebedeva, 1956: 495; Marková, 1964: 99; Kurilovič, 1981: 55). Zid na kojem se snovalo bio je dug oko 2 m i njegova je dužina nalagala i dužinu osnove koja je najčešće iznosila 5-8 m (Malá Lehota - selo U Blaškov, vlastito istraživanje, 1992).⁴⁶

³⁸ Kod Bjelorusa, Rusa i Ukrajinaca pripremali su osnovu sa samo dvije niti koristeći pritom snovaču daščicu (Lebedeva, 1956: 495; Kurilovič, 1981: 54).

³⁹ Tridesetih godina 20. st. pokretna se snovaljka počela upotrebljavati u selu Starina, a u ostalim selima (Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Veľká Poľana, Zvala) tek tridesetih godina.

⁴⁰ Polazim od podataka E. Markove (1982) koja je snovanje na zidu u aktivnom obliku zabilježila u Veľkoj Poľani pri istraživanjima u razdoblju 1948.-1964.

⁴¹ Npr., Veľká Poľana (Marková, 1982: 74), Pohorelá, Šumiac, Telgárt (Staňková, 1969: 385).

⁴² Npr., Malá Lehota - selo U Blaškov (vlastito istraživanje, 1992), Babiná (Zajonc, 1992: 19), Pohorelá, Šumiac, Telgárt (Staňková, 1969: 385).

⁴³ Npr., Malá Lehota - selo U Blaškov (vlastito istraživanje, 1992), Gočovo, Rejdova (Zajonc, 1984: 18), Nižna Slaná (Šlosárik, 1992: 10).

⁴⁴ Npr., Dara, Ostrožnica, Smolník, Starina, Veľká Poľana, Zvala (Čiamporová, 1974: 22; Čiamporová, 1975: 10).

⁴⁵ Npr., jugozapadni Zemplin (Zajonc, 1993: 403).

⁴⁶ To konstatira i Markova (1982: 74).